

Bakü'de Yayınlanan Bir Kitap ve
ÂŞIK ŞİİRİNDE ŞEKİL, TÜR ve
MAKAM MEŞELESİ

Yrd. Doç. Dr. M. Öcal OĞUZ

Türklük araştırmalarının büyük âlimi Prof. M. Fuad Köprülü tarafından ilk defa menşei, tekamülü ve erkânı hakkında çok değerli incelemeler yapılarak, bir çok bakımdan aydınlığa kavuşturulan âşık tarzı şiir geleneğinin elde edilen yeni belge ve bilgilerle gözden geçirilmesi bir zaruret olarak ortada durmaktadır. Özellikle, menşei itibariyle eski Türk sosyal hayatına bağladığımız bu geleneğin gelişme çağları ve günümüze gelişi ortaya çıkan zümrelere ve boylara dayalı farklılıkları bir bütünlük içerisinde incelenmelidir. Türkiye'de âşık edebiyatının kaynağının eski Türk dini ve bu dinin genel çerçevesi içerisinde sanatlarını ortaya koyan Kam, Bahşı, Akın, Oyun, Ozan... gibi sanatkarlar olduğu

hemen hemen ortak bir kanaat haline gelmiştir. Bununla birlikte çok sayıda temsilcisine ve bol miktarda şiir örneklerine sahip olduğumuz xvi. yüzyıl, bu edebiyatın yeni bir şekilde sistemleştiği yüzyıl olarak kabul edilir. İslâmiyetin kabulünden xvi. yüzyıla kadar geçen dönem ise —bazı belge ve değerlendirmelere rağmen— karanlık dönem olarak nitelenir. Türkiye'de âşık edebiyatı üzerine yapılan çalışmaların büyük çoğunluğu xvi. yüzyıldan günümüze kadar olan dönemde yaşayan âşıklara ve eserlerine dayanır. Karanlık asırlara ulaşmamıza engel olan belge ve bilgi eksikliğinin yanı sıra, yapılan çalışmalar sadece Türkiye'ye münhasır iken, çok genel sonuçlara varılmak istenmiştir. Türkiye'de âşık

edebiyatı araştırmalarının başladığı ve hızlanarak devam ettiği yüzyılımızda, aşık edebiyatının menşei ve diğer Türk boyları arasındaki gelişme çizgisi hakkında yeterli bilgi elde edilememiştir. Ancak günümüzde, Türkistan başta olmak üzere Türkiye dışındaki Türk coğrafyası ile her türlü iletişimi sağlamak mümkün olmuştur. Böylece görülmüştür ki, aşık tarzı şiiri bir bütün halinde anlamak ve izah etmek için diğer Türk boyları arasındaki doğma ve gelişme devrelerini bilmeye şiddetle ihtiyaç vardır. Yüz milyonlarla ifade edilen nüfusun, milyonlarla ifade edilen km²'lik bir coğrafi sahada ortaya koyduğu aşık tarzı şiiri kısa zamanda değerlendirmenin ve sağlıklı sonuçlara varmanın güçlüğu ortadadır. Bu sebeple ilk iç olarak Türkiye'de yapılan araştırmalarda varılan sonuçların Türkiye'deki aşıklık geleneği için geçerli olduğu gerçeğinden hareketle, süratle diğer sahalardaki belge ve bilgilerin değerlendirilmesi yoluna gidilmelidir. Tek tek değerlendirilecek malzemelerin ortaya çıkaracağı sonuç, «Türk aşıklık geleneği»nin ortaya çıkma ve gelişme dönemlerini belirlememize ve terminolojisini oluşturmamıza imkân sağlayacaktır.

Türkiye'de —yeterli olmasa bile— yapılan çalışmalarda «aşık tarzı şiiri geleneğinde şekil, tür ve makam meselesi»nin halledilememiş olmasının altında yukarıda dile getirdiğimiz sebeplerin bulunduğu kanaatini taşıyoruz. Halk şiirinin şekil ve türü üzerine büyük bir zaman ayıran ve yayınladığı iki eserle¹ bu konudaki fikirlerini ortaya koyan değerli araştırıcı Ahmet Talat (Onay), bu konudaki ilk müstakil çalışmanın sahibidir. İkinci önemli çalışma ise Hikmet Dizdaroğlu tarafından yapılmıştır.² Anadolu sahasına dayalı şiiri örneklerinden³ yola çıkılarak yapılan bu iki çalışmanın, birbirlerini bütünleyen yönlerinin bulunmasına karşılık «şekil» ve «tür» kavramlarına getirdikleri izahlar bir-

birlerinden oldukça farklıdır. Çeşitli eser ve makalelerinde bu konuya dokunan araştırmacılar ise, temelde bu iki görüşten birini kabul eder görünmektedirler.⁴

Aşık tarzı şiiri geleneğinde şekil ve tür meselesinin çözümleninde çok önemli bir yere sahip olan «makamlar» ise, araştırmacılar arasında hemen hemen hiç dikkat çekmemiştir. Bütün araştırmacıların «teganni», «ezgi», «makam» ... göz önüne alınmadan halk şiiri sağlıklı bir şekilde değerlendirilemez demelerine karşılık, konunun üzerine gidilememesi dikkat çekicidir. Bunda en büyük faktör olarak, edebiyat araştırmacılarında sağlam bir müzik bilgisinin, müzik araştırmacılarında ise aynı oranda edebiyat bilgisinin bulunmaması düşünülebilir. Bununla birlikte bazı yörelerimize ait makamların adlarını tesbit etmek veya tesbit edilmiş makamları tasnif etmek şeklinde bazı çalışmalara rastlamaktayız.⁵ Bütün bu çalışmaların da Anadolu sahası ile sınırlı olduğunu burada hemen belirtmeliyiz.

Azerbaycan'da Mürsel Hekimov tarafından yayınlanan «Aşık Şe'rinin Növleri»⁶ Türkiye'deki şekil, tür ve makam konularındaki çalışmaları yeniden gözden geçirmemiz gerektiğini açıkça ortaya koymaktadır. Tabii, Hekimov'un çalışmasının da Azerbaycan ile sınırlı olduğunu söylemeliyiz. Türkiye'de yapılan çalışmalarda Hekimov'un kitabında yer alan tür ve makam adlarının bir bölümü bulunmakla birlikte, bir karşılaştırma ve ayıklama yapma gereği ilk anda göze çarpıyor. Benzeri eserlerin diğer Türk şubelerinden de elde edilmesiyle ortaya çıkacak malzemenin incelenip birleştirilmesi, sağlam sonuçlara ulaşmamızı sağlayacaktır.

Hekimov, eserinin giriş kısmında aşık edebiyatının «bedii növleri»ni üç kaynağa bağlamaktadır : 1) Halkın eski efsane, esatir ve halk merasimi ananeleri, 2) Klasik yazılı edebiyat,

3) Ayrı ayrı asırlarda yaşayıp-yaşatan el şairlerinin söylediği ezgiler.⁷ Aynı görüşü paylaştığını ifade ile yazar Prof. M.H. Tehmasib'in şu görüşünü nakletmektedir : «Bugünkü Azerbaycan aşık şiiri şekilce çok rengarenk ve zengindir. Öz veznine tektine, kafiyelenen mısraların növeleşmesi en'nesine, bendlerdeki mısraların miktarına, nakarat mısraların vezn, kafiye ve takti hususiyetlerine ve bir de belki daha esaslısı, musikiye göre bugünkü aşık şe'rinde elliye yakın forma vardır. Hatta sehv etmeden demek olar ki aşık musikisinde ne kadar hava varsa takriben bir o kadar forma vardır ki, bunların da ekseriyetinin özüne göre hususi adları vardır.»⁸ Hekimov, aşık şiirinde tür ve makam meselesinin halledilebilmesi için dilcilerin, edebiyatçıların ve sanatkarların bir arada çalışması gereğini ise ayrıca vurguluyor.⁹

Giriş kısmında veciz bir şekilde aşık tarzı şiirde karşılaşılan problemleri zikreden Hekimov'un ifadelerinden Azerbaycan'da da aşık tarzı şiirin terminolojisinin tam olarak kurulamadığını anlıyoruz. Ayrıca şekil, tür ve makamla ilgili tartışmaların —bizdeki ne paralel olarak— orada da sürdüğü ilk bakışta göze çarpıyor. Şu cümleler ise bunun somut göstergesi olarak alınabilir : «Bize ele gelir ki, müellifler aşık poeziyasında növ ve onun şekli hususiyetlerinden bend, kafiyeyle sohbet açarken «Koşma», «Geraylı», «Tecnis», «Muhammes» kimi herkese ma'lum növlerin umumî mezmun ve ideyasını, heca bölgsünü, bend sayısını tekrar sadalamakla kifayetlenmemelidir.»¹⁰

Eserin bundan sonraki bölümü, Azerbaycan'dan tesbit edilmiş «növlere» ayrılmış. Şiir örneklerine ve diğer araştırmacıların görüşlerine de yer verilerek incelenen şiir türleri içerisinde şunlar yer almaktadır : «Tasnif, Bayatı, Geraylı, Cıgalı Geraylı, Sallama Geraylı, Mürveti Geraylı, Elif-lâm Geraylı, Gaytarma Geraylı, Tecnis Ge-

raylı, Negaratlı Geraylı, Geraylı Dildenmez, Geraylı Rubai, Koşma, Güllü Gafiye, Koşa Yarpag Koşma (Haça Beyt-Çapraz Gafiye), Koşma Müstezad-Ayaklı Koşma, Üstadname, Teessüfname, Tecnis, Bayatı Tecnisler, Cıgalı Tecnis, Ayaklı Tecnis, Dodakdeymez Tecnis, Nefesçekme Tecnis Müseddes, Herf Üste Tecnis, (Evvel - Ahr), Heyderi, Elif-lâm, Vücutname (Beyan-ı Hal), Cahanname, Divanı, Muhammes.¹¹ Bizim burada sadece isimlerini sıralayabildiğimiz bu türlerin bir bölümünün aynen Anadolu sahasında da mevcut olduğunu görüyoruz. Ayrıca ismi farklı olmakla birlikte bizdeki türlerin benzerlerinin de olduğunu ifade etmeliyiz. Şurası da var ki, Türkiye'deki şekil ve tür ile ilgili meseleyi burada isimlerini verdiğimiz «növlere» için de göz önüne alırsak, konu büsbütün içinden çıkılmaz hale gelmektedir. Hekimov'un bizdeki karşılığıyla «növd»den «tür»ü mü «şekil»i mi yoksa ikisini birden mi kastettiği anlaşılmalıdır. Azerbaycan'da da bu konuda bir terminoloji probleminin bulunduğunu sanıyoruz. Çünkü, yukarıda verilen «növlere» kimisi hece, kafiye gibi dış unsurlara kimisi de konu, muhteva gibi iç unsurlarına göre ad almaktadır.

Eserin bundan sonraki bölümünde «Aşık Şe'rinin Okunduğu Saz Havalarının Cetveli» yer almaktadır. Yazar tarafından «saz havası» olarak nitelenen 193 aşık makamının yer aldığı bu cetvel, Türkiye'de bu konuda yapılan çalışmalar da dahil en fazla aşık makamı adı veren ikinci cetvel olarak görünmektedir.¹² Ayrıca, cetvelde yer alan açıklayıcı bölümler de çalışmaya ayrı bir önem kazandırmaktadır : Cetvelde yer alan bölümler şunlardır : «Saz Havasının Adları, Onların Daha Başka Adları, Gemli - Güzelleme Cengi, Hansı Şe'r Növünden Ohunur, Hansı Saz Kökünde, Hansı Saz Perdesinde, Havası - Yaradan Aşık, Azerbaycan - Ermeni veya Osmanlı Saz Havası.»¹³

Böyle bir cetvelin Azerbaycan'da ilk defa tarafından düzenlendiğini belirten Hekimov, «Takdim ettiğimiz bu cetveli tam dakikleşmiş kimi kabul etmek olmaz»¹⁴ demekle 193 olan makam sayısının daha da ileri götürülebileceğini bildirmektedir ki bu kanaat bizim Anadolu sahasında yaptığımız çalışmalarda ulaştığımız kanaate de uygun düşmektedir.¹⁵ Ne var ki, sadece adları verilen bu makamların nota değerleri hakkında kitapta her hangi bir kayıt bulunmamaktadır. 193 saz havasının her birinin ayrı bir makama tekabül ettiğini düşünmek bize göre iyimserlik olur. Yaptığımız benzer bir çalışmada âşıkların aynı ses dizilerindeki ezgilere bazen ayrı adlar verdiklerini görmüştük.¹⁶ Bu sebeple bu tür çalışmalarda tesbit edilen makamların mutlaka notalarının verilmesi, ezgileri aynı, adları ayrı makamların ayıklanması açısından önem taşımaktadır. Tabii buradaki makam terimini, klâsik musikideki makam gibi anlamamak gerekir. Görebildiğimiz kadarıyla âşık makamları, klâsik musiki makamlarından çok farklı adlandırma ve tanımlama özelliklerine sahiptir.¹⁷

Hekimov'un cetvelinde yer alan makamların adları şunlardır : Abbas Güzellemesi, Ağır Şerili, Aşık Ziyadı, Ayag Şahseven, Ayag Divanı, At Üstü, Ayag Celili, Ayag Muhammes, Ayag Muheyi, Arazbarı, Azaplı Dübeyti, At Üstü Kerem, Agacanı, Aranı, Ağır Garaçı, Ayag Saritel, Agbulagı, Aşık Tesnifi, Badamı, Behrayi, Baş Divanı, Baş Saritel, Behmeni, Bezirgani, Baş Dübeydi, Baş Muhammes, Basma Muhammes, Bozugu Koroglu, Borçalı, Basma Koroglu, Bayramı, Baharı, Başhanımı, Baş Muheyi, Beyli, Bir Gül, Baş Celili, Benövşe, Vagifi, Vurgunu, Vagif Laylası, Vanagızı, Garaçı, Gaytagı, Gehramanı, Guba Keremi, Garabağ Dübeydi, Gazak Yurt Yeri, Geribi, Garabağ Şikestesesi, Gürbeti, Gara Gafiye, Gayaba-

şı, Gazak Dübeydi, Gazak Sebzesi, Garabağ Gaytağı, Gara Gehri, Gelenderi, Garabağ Gaytarması, Gızbezendi, Gaytarma, Gobustan Şikestesesi, Dilgemi, Dastanı, Döşeme Koroglu, Durahani, Gol Yalı, Dört Başlı Tecnis, Derbendi, Dübeyd Gaytagı, Dübeydi, Dikle, Dol Hicranı, El Bayatı, Eleskeri, Ecemi, Erebi, Zarıncı, İbrahimi, İran Garaçası, İnce Gülü, Yüngül Şerili, Yastı Şerili, Yanıg Keremi, Yurd Yeri, Garsı, Köçeri, Kerem Güzellemesi, Keşiş Oglu, Koroglu Borusu, Köhne Nahçıvan, Kurd Oglu, Köhne Güzelleme, Koroglu Gaytagı, Koroglu Muhammesi, Kesik Kerem, Kürdü Geraylı, Köşkilani, Kerem Dübeydi, Koroglu Şahsevini, Kelbi, Geraylı, Gilenar, Gülbarı, Göyçe Gülü, Gödek Donu, Güllü Gafiye, Lalahanım, Laçını, Laçın Gülü, M'na Geraylı, Muheyi, Mercanı, Muhammes, Mahsırı, Misri, Mirze Canı, Memmed Bağırı, Müsellesi, Meherremi, Meydan Tesnifi, Mirze Güzellemesi, Mikayılı, Nahçıvanı, Necefi, Novrozu, Nefesçekme, Nahçıvan Gülü, Ovşarı, Orta Dastanı, Osmanlı Keremi, Orta Celil, Orta Muhammes, Osmanlı Bozugu, Orta Divanı, Orta Dübeydi, Orta Saritel, Oymağı, Ordubadi, Orta Şerili, Paşa Göçdü, Rübâl, Rövşeni, Rumi, Reyhani, Saritel, Süsenberi, Sarı Torpag, Semenderi, Sallama Kerem, Sultanı, Sallama Geraylı, Sallama Bayatı, Semedi, Sürütme Koroglu, Selminazi, Solmazı, Sahibi, Sarabi, Sarayı, Tecnis, Terse Geraylı, Tehmis, Terse Garaçı, Turacı, Tebil Cengi, Taygol Şerili, Urfanı, Fehri, Fehralı Dilgemi, Hançobanı, Hoharı Oglu, Hıcranı, Hıcran Keremi, Çuhur Oba, Çıldır Divanı, Çıldır Muhammesi, Çortay Koroglu, Çoban Bayatı, Cemoheni Keremi, Cavanı, Cıgalı Tecnis, Cemşidi, Calal Oglu, Şerili, Şahseveri, Şah İsmayıl Hetai, Şegai Geraylı, Şirvan Geraylısı, Şemşiri, Şeşengi, Şerili Dübeydi. Burada yer alan 193 makamın cetvelin ikinci sütununu meydana getiren ve «Onların daha başga adları» adını taşıyan bölümünde Azerbaycan'da bilinen diğer

isimlerinin verildiğini yeniden hatırlatalım.

Azerbaycan'daki âşık şiirinin tür, şekil ve makam meselelerine ışık tutan ve Türkiye'deki benzer çalışmalarını yeniden değerlendirmemize yardımcı olacak olan bu çalışmanın Türkiye okuyucusuna kazandırılması son derece faydalıdır. Gerek Azerbaycan'dan gerekse diğer Türk şubelerinden sağlanacak benzeri malzeme ile yeni bir terkibe varmak mümkün olabilecektir. Bugüne kadar yapılan çalışmalarda görüldüğü üzere, sadece Türkiye'deki örneklerine bakarak âşık tarzı şiirin şekil, tür ve makam meselelerini çözmek mümkün değildir. Geleneği, doğduğu yerden ve zamandan, gelişip yayıldığı bütün sahaları ve devirleri takip ederek günümüze getirmek ve elde edilen malzemeyi yorumlamakla bu tür terminoloji problemlerinden kurtarabiliriz.

- 1 Ahmet Talat (Onay) : a) «Türk Şiirlerinin Vezni», İstanbul 1933. b) «Halk Şiirlerinin Şekil ve Nev'i», İstanbul 1928. Özellikle ikinci eserinde yazar halk şiiri örneklerini şekil ve tür bakımından incelemiştir. Özet olarak kitapta Türkü, Koşma, Destan, Satranç, Mâni, Semâi şekil; dini şiirler, ahlakıyyat, kahramanlık şiirleri, güzelleme, medhiye, mersiye, hicviye, nazire, hezl, şathiyye, muamma... tür olarak gösterilmektedir.
- 2 Hikmet Dizdaroğlu, «Halk Şiirinde Türler», Türk Dili, Türk Edebiyatı Özel Sayısı, Ankara 1968. Dizdaroğlu ise makalesinde, halk şiirinde divan şiirindeki gibi belirginleşmiş bir şekil anlayışının bulunmadığını ifade ederek, daha önce şekil olarak araştırmacılarca kabul edilen halk şiiri örneklerinin tür olarak değerlendirilmesini teklif etmektedir. Yazara göre, âşık şiirinde şekil olarak kabul edilebi-

lecek olanlar sadece koşma ve mâni'dir. Diğerleri bunların «türevi»dir.

- 3 Ahmet Talat, eski Türk şiirine hiç dokunmadan kendi zamanında gün ışığına çıkarılan Anadolu sahası şiir örneklerine dayanmaktadır. Dizdaroğlu ise makalesinin girişinde eski Türk şiiri hakkında bilgi vermekte ve en eski türleri tanıtmaktadır. İki çalışma da Türkiye dışındaki Türk şubelerinin âşık şiirini değerlendirmemektedirler.
- 4 Âşık tarzı şiir geleneğinde şekil ve tür meselesine, sâhada çalışan bir çok araştırmacı bir vesile ile dokunmuşlar ise de, müstakil bir çalışma ortaya koymamışlardır. Bu çalışmaların büyük bölümü Dizdaroğlu'nun bibliyografyasında bulunmaktadır. Son olarak, Cem Dilçin tarafından hazırlanan «Türk Şiir Bilgisi» (Ankara 1984) adlı çalışmada da meseleye Ahmet Talat'ın görüşü çerçevesinde yaklaşmıştır.
- 5 Bu konuda yapılan çalışmalar için bkz. M. Öcal OĞUZ, «Âşık Makamları Üzerine Bir Değerlendirme», Milli Folklor 1, 7 (Eylül 1990), s. 22-29.
- 6 Mürsel Hekimov, «Âşık Şe'rinin Növleri», Bakı 1987.
- 7 A.g.e., s. 4.
- 8 A.g.e., aynı yer.
- 9 A.g.e., aynı yer.
- 10 A.g.e., aynı yer.
- 11 A.g.e., s. 5-57.
- 12 M. Öcal Oğuz, «Âşık Makamları Üzerine Bir Değerlendirme» s. 23. F. Kırzioğlu Kars yöresinden derlediği 216 makam adını «Kars İlinde Derlenen Halk Saz ve Oyun Havalarının Adları» adıyla yayımlamaktadır. (Türk Kültürü 22 (Ağustos 1964) s. 200-203.)
- 13 M. Hekimov, s. 58.
- 14 M. Hekimov, s. 78.
- 15 M. Öcal Oğuz, a.g.m., s. 26.
- 16 M. Öcal Oğuz, a.g.m., aynı yer.
- 17 M. Öcal Oğuz, a.g.m., s. 27.